

Δικτατορία των αγορών ή του κεφαλαίου;

του Γιάννη Μηλιού

1. Η «ετερόδοξη» αφήγηση: Νεοφιλελευθερισμός, κερδοσκοπία, κρίση

Η πρόσφατη χρηματοπιστωτική κατάρρευση δεν έχει προηγούμενο στην μεταπολεμική περίοδο. Ένα βασικό ερμηνευτικό σχήμα που προβλέπεται από τις περισσότερες σύγχρονες προοδευτικές προσεγγίσεις υποστηρίζει ότι η κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού και του παγκοσμιοποιημένου χρηματοπιστωτικού τομέα της οικονομίας συμβάλλει σε μία εκδοχή καπιταλισμού που εγγενώς τείνει προς την κρίση και την κατάρρευση. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, οι χρηματοοικονομικές ελίτ και οι χρηματοπιστωτικοί «ενδιάμεσοι», δηλαδή οι σύγχρονοι *εισοδηματίες* στην κεϋνσιανή προσέγγιση, έχουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της νεοφιλελεύθερης μορφής του καπιταλισμού. Αυτό συνεπάγεται: (i) μία αύξηση στην οικονομική σημασία του χρηματοπιστωτικού τομέα σε βάρος του «πραγματικού» βιομηχανικού τομέα της οικονομίας, (ii) τη μεταφορά εισοδήματος από τον δεύτερο προς τον πρώτο, αυξάνοντας έτσι τις κοινωνικές ανισότητες και συμπιέζοντας την ενεργό ζήτηση, (iii) τη μετατροπή της χρηματοπιστωτικής αστάθειας σε κεντρική όψη του σύγχρονου καπιταλισμού.

Υποστηρίζεται έτσι ότι ο νεοφιλελευθερισμός αναδεικνύεται σε μία «άδικη» (σε όρους εισοδηματικής διανομής), ασταθή, και αντι-αναπτυξιακή εκδοχή καπιταλισμού, η άμεση συνέπεια της οποίας είναι η συρρίκνωση των εργατικών εισοδημάτων και η εξάπλωση της κερδοσκοπίας. Πρόκειται, με άλλα λόγια για την *ανεπιθύμητη* απόκλιση από έναν «υγιή» και καλοργανωμένο καπιταλισμό που παρέχει απασχόληση και κοινωνική ευημερία. Το βασικό χαρακτηριστικό του ασταθούς αυτού νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού είναι ότι επικεντρώνει την οικονομική δραστηριότητα στην *αναζήτηση κερδών στη σφαίρα της κυκλοφορίας*. Για να το θέσουμε σχηματικά, οι εισοδηματίες (ιδιοκτήτες και διαχειριστές των χρεογράφων) επιβάλλουν ένα καθεστώς οικονομικής οργάνωσης της παραγωγής που συμπιέζει την «τιμή» της εργασίας έτσι ώστε να αυξήσει την αξία των χρεογράφων (ομόλογα και μετοχές), την ίδια στιγμή που αναδεικνύουν την κερδοσκοπία σε βασική τους ενασχόληση ώστε να εξασφαλίσουν βραχυπρόθεσμα οφέλη σε σχέση με τους ανταγωνιστές τους εισοδηματίες.

2. Η Μαρξική προβληματική: Το κεφάλαιο απέναντι στην εργασία

Το κεφάλαιο αποτελεί μία ιστορικά συγκεκριμένη κοινωνική σχέση η οποία εμφανίζεται με τη μορφή του «χρήματος που τίκτει χρήμα» (Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 1ος: 168), σύμφωνα με τη φόρμουλα $X-E-X'$ (όπου το X συμβολίζει το χρήμα, $X' = X+\Delta X$, και E είναι το εμπόρευμα). Η παραπάνω μορφή κυκλοφορίας αποτελεί τη μορφή εμφάνισης των καπιταλιστικών οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων, συμπεριλαμβάνοντας και την ίδια την παραγωγική διαδικασία, η οποία τώρα μορφοποιείται σε *παραγωγή για την ανταλλαγή και παραγωγή για το κέρδος* (παραγωγή υπεραξίας).

Περνώντας σε ένα πιο συγκεκριμένο επίπεδο ανάλυσης, ο Μαρξ δείχνει ότι η *θέση του κεφαλαίου* καταλαμβάνεται από περισσότερα του ενός υποκείμενα: από τον *καπιταλιστή του χρήματος* και από τον *ενεργό καπιταλιστή*.

Η ανάλυση αυτή έχει τέσσερις σημαντικές συνέπειες:

Πρώτον, η θέση του κεφαλαίου καταλαμβάνεται από παράγοντες τόσο «εσωτερικούς» της επιχείρησης (μάνατζερ) όσο και «εξωτερικούς» αυτής (κάτοχοι χρεογράφων). Στη γενική αντίληψη του Μαρξ καταργείται ο βασικός διαχωρισμός του Κένυς ανάμεσα στις παραγωγικές τάξεις του «εσωτερικού» της επιχείρησης και στην παρασιτική τάξη των «εξωτερικών» εισοδηματιών. Σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου: «ο κεφαλαιοκράτης του χρήματος, αντιπροσωπευόμενος από τον ενεργό κεφαλαιοκράτη, συμμετέχει στην εκμετάλλευση της εργασίας» (Μαρξ, *Το Κεφάλαιο*, τ. 3ος: 480). Οι αντιφάσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στους μάνατζερ και τους καπιταλιστές του χρήματος είναι πάντοτε δευτερεύουσες ως προς την αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας.

Δεύτερον, η καθαρή μορφή της ιδιοκτησίας κεφαλαίου (είτε πρόκειται για χρήμα είτε για παραγωγικό κεφάλαιο) αποτελεί *χρηματοοικονομικό τίτλο*. Αντιστοιχεί, δηλαδή, σε μία «φανταστική χρηματική περιουσία» (Μαρξ ό.π.: 602). Ο τίτλος ιδιοκτησίας είναι ένα «χάρτινο διπλότυπο» είτε του εκχωρούμενου χρηματικού κεφαλαίου στην περίπτωση του ομολόγου, είτε του υλικού κεφαλαίου στην περίπτωση της μετοχής. Ωστόσο, η τιμή του χρεογράφου δεν προκύπτει ούτε από την ποσότητα («αξία») του προσφερόμενου χρήματος αλλά ούτε και από την αξία του των μέσων παραγωγής. Οι τίτλοι ιδιοκτησίας τιμολογούνται στη βάση του (μελλοντικού) εισοδήματος που «αναμένεται» να αποφέρουν στον ιδιοκτήτη τους, το οποίο βέβαια αποτελεί τμήμα της παραγόμενης υπεραξίας (ό.π.: 601-2, 589-91).

Τρίτον, η χρηματοοικονομική «μορφή ύπαρξης» της καπιταλιστικής ιδιοκτησίας – ως *υπόσχεση* και την ίδια στιγμή *απαίτηση* ιδιοποίησης της υπεραξίας που θα παραχθεί στο μέλλον – δημιουργεί ένα συνολικότερο πεδίο εντός του οποίου κάθε ροή εισοδήματος μπορεί να θεωρηθεί ως έσοδο που αντιστοιχεί σε ένα «πλασματικό κεφάλαιο» (που δύναται να πωληθεί στις δευτερογενείς αγορές: Μαρξ ό.π.: 589).

Τέταρτον, ο δομικός ρόλος του «πλασματικού κεφαλαίου» τοποθετεί στο επίκεντρο των χρηματαγορών τη *διαχείριση κινδύνου*, δηλαδή το συνυπολογισμό του ενδεχομένου μη-επίτευξης της προσδοκώμενης απόδοσης (ιδιαίτερα σε μία διεθνή αγορά με πολλαπλές και αποκλίνουσες δυνάμεις καθορισμού των αποδόσεων). Επειδή ο ίδιος ο χαρακτήρας της παραγωγής υπεραξίας αλλά και των συνολικών απαιτήσεων επάνω στην εργασία είναι *αστάθμητος*, η διαχείριση του ρίσκου συνδέεται οργανικά με την ίδια την κίνηση του κεφαλαίου. Η παραγωγή υπεραξίας ως διαδικασία «πάλης» που συναντά αντίσταση δεν είναι ποτέ διασφαλισμένη. Οι τεχνικές διαχείρισης ρίσκου, οργανωμένες στην ίδια τη λειτουργία των «απελευθερωμένων» χρηματαγορών, αποτελούν κρίσιμο σημείο στη διαχείριση των αντιστάσεων της εργασίας.

3. Οι απελευθερωμένες χρηματαγορές ως μηχανισμός καπιταλιστικής κυριαρχίας

Οι χρηματαγορές συμβάλλουν στον ανταγωνισμό και την κινητικότητα των ατομικών κεφαλαίων. Την ίδια στιγμή δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι οι αγορές κεφαλαίου είναι κυρίως δευτερογενείς (ρευστές) αγορές. Τούτο σημαίνει ότι εκτός από την παροχή δανείων, αποτελούν τόπους επαναδιαπραγμάτευσης των χρεωστικών απαιτήσεων επάνω στη μελλοντική παραγωγή υπεραξίας και επομένως *τόπους (ατελούς προφανώς) αξιολόγησης και εποπτείας της αποτελεσματικότητας των ατομικών κεφαλαίων*.¹

¹ Η παρατήρηση αυτή γενικεύεται άμεσα και στην περίπτωση των κρατών. Τώρα οι αγορές «εποπτεύουν» τη δυνατότητα «απόσπασης συναινέσεων» στις πολιτικές του νεοφιλελευθερισμού.

Αντίθετα, ισχυρά «ρυθμισμένες» χρηματαγορές σημαίνουν ότι το κεφάλαιο, μην μπορώντας εύκολα να μετακινηθεί σε διαφορετική απασχόληση, μένει «δεμένο» με τις εκάστοτε συγκριμένες «εγκαταστάσεις και μηχανήματα» για λόγους που δεν σχετίζονται κατ' ανάγκη με την αποτελεσματικότητά του στην παραγωγή υπεραξίας (κερδοφορία). Όμως, η αδυναμία ή δυσκολία του κεφαλαίου να μετακινηθεί, δημιουργεί στο εσωτερικό του εργοστασίου ευνοϊκότερους όρους διεξαγωγής της πάλης για τις δυνάμεις της εργασίας, καθώς οι λιγότερο παραγωγικές επενδύσεις μπορούν να επιβιώνουν για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.

Το κεφάλαιο είναι παραγωγός υπεραξίας, «χρήμα που τίκτει χρήμα» κι ως εκ τούτου δεν ενδιαφέρεται να παραμένει σε μία απασχόληση για πολύ χρόνο, όταν η απασχόληση αυτή δεν εγγυάται ένα ψηλό ποσοστό κέρδους. Όταν εξασφαλίζει τη ρευστότητα των χρηματαγορών, μπορεί εύκολα να αποκτήσει τη χρηματική του μορφή και να αναζητήσει πιο αποτελεσματικές περιοχές για την αξιοποίησή του.

Το κεφάλαιο ενδιαφέρεται για κερδοφόρες προοπτικές, οι οποίες σαν αιτία τους δεν έχουν την ενεργό ζήτηση αλλά την ένταση της ταξικής εκμετάλλευσης. «Φοβάται» την έλλειψη υπεραξίας και όχι την απουσία ενεργού ζήτησης. Ο αντικειμενικός στόχος του δεν είναι σε καμία περίπτωση η προσφορά απασχόλησης. Αντίθετα, ένας εφεδρικός στρατός ανέργων είναι πάντα καλοδεχούμενος από τους καπιταλιστές διότι όχι μόνο διατηρεί τους πραγματικούς μισθούς χαμηλά, αλλά παράλληλα αναγκάζει τους εργαζομένους να πειθαρχούν στις «εντολές» του κεφαλαίου. Την ίδια στιγμή, η ελαστικοποίηση της εργασίας είναι το πλέον κατάλληλο για το κεφάλαιο μέσο που του επιτρέπει να προσαρμόζεται στις διακυμάνσεις του καπιταλιστικού οικονομικού κύκλου.

Συμπερασματικά: Οι χρηματαγορές συνιστούν μία δομή-ελέγχου της αποτελεσματικότητας των ατομικών κεφαλαίων, δηλαδή μία μορφή-εποπτείας της κίνησης του κεφαλαίου. Για όσες επιχειρήσεις δεν έχουν κατορθώσει να δημιουργήσουν στο εσωτερικό τους κατάλληλες προϋποθέσεις για την εκμετάλλευση της εργασίας, η «εμπιστοσύνη» των αγορών, δηλαδή η «εμπιστοσύνη» του κεφαλαίου, πρόκειται γρήγορα να εξανεμιστεί. Οι επιχειρήσεις αυτές είτε θα «συμμορφωθούν» είτε θα οδηγηθούν γρήγορα σε εκφυλισμό. Με τον τρόπο αυτό οι αγορές κεφαλαίου «επιδιώκουν» (όχι πάντα αξιόπιστα) να μετατρέψουν σε ποσοτικά σήματα τα «πολιτικά» συμβάντα του εσωτερικού της επιχείρησης και της κοινωνίας.

Από τη σκοπιά της εργασίας, «χαλιναγώγηση των χρηματαγορών» δεν μπορεί να σημαίνει παρά «χαλιναγώγηση του κεφαλαίου», αμφισβήτηση συνολικά της κεφαλαιακής σχέσης, στην προοπτική ανατροπής της.